

Monika NOVIELLO

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

REGION W GEOGRAFII I POLITYCE WŁOSKIEJ

Abstrakt:

Struktura regionalna Włoch pozostawała bez większych zmian od przeszło dwóch tysięcy lat, od czasów Oktawiana Augusta, który podzielił kraj na 11 regionów. Stało się tak mimo że po upadku Imperium Rzymskiego poszczególne fragmenty terytorium należały do wielu odrębnych jednostek politycznych, których granice zmieniały się wielokrotnie. Sytuacja ta nie sprzyjała rozwojowi narodowej tożsamości włoskiej i większość mieszkańców kraju identyfikowała się raczej z własnymi regionami. Ich silna obecność w świadomości zbiorowej powodowała, że koncepcje zjednoczonego państwa włoskiego, jakie pojawiały się w XIX wieku zakładały autonomię regionów. Idea ta pozostawała jednak w sferze teoretycznych rozważań aż do zakończenia II wojny światowej i powstania Republiki Włoskiej. Jej Konstytucja zakłada, że Republika jest państwem realizującym ideę regionalizmu, która miała stanowić kompromis między zwolennikami unitarnego status quo a federalistami. Artykuł przedstawia rozwijane we Włoszech koncepcje dotyczące regionu i regionalizmu w kontekście rozwoju struktury wewnętrznej państwa. Tłem rozważań są teoretyczne zasady geografii regionalnej.

Słowa kluczowe: Włochy, region, regionalizacja, regionalizm.

Pojęcie regionu w geografii

Pojęcie regionu jest obecne w publikacjach geograficznych, geopolitycznych, jak i z zakresu innych nauk społecznych. W polskiej geografii regionem najczęściej nazywano terytorium jednorodne pod względem występowania określonej cechy lub pod względem grupy charakteryzujących go cech. Przykładem mogą być wydzielane przez geografów kategorie regionów jednoczynnikowych (np. klimatyczne, fizjograficzne, rolnicze) i wieloczynnikowych, czyli takich które tworzą „wspólnotę” czynników fizycznych, biotycznych i innych. Traktowanie regionu jako obszaru jednorodnego, które w Polsce traktowane jest niemal jako dogmat, doprowadziło do wypracowania wielu formalnych procedur delimitacyjnych i taksonomicznych, nie przyczyniając się jednak do rozwoju geografii jako nauki.

Wiele z tych procedur stanowi element „regionalizacyjnego rytuału” (wyrażenie J.F Harta, 1982), który okazał się „teorią zamkniętą”. Trzeba jednak pamiętać, że przez długie dekady region tłumaczono jako „obszar powierzchni ziemi o jednej lub więcej charakterystycznych właściwościach, które nadają mu cechę jedności i wyróżniają spośród otaczających go obszarów” (Koter, 1993). Autorzy tego typu definicji nie tłumaczą w ogóle, w jaki sposób obecność pewnej cechy w poszczególnych miejscach nadaje walor jedności całemu obszarowi, w których znajdują się te miejsca. Czy to w ogóle możliwe, aby np. walor jedności przysługiwał wszystkim okolicznym miejscowościom dlatego, że są ośrodkami turystycznymi, albo górniczymi. Czy dany obszar obejmujący liczne wsie stanowi jedność dlatego, że wszystkie te wsie są rolnicze? Widać stąd, że koncepcja jednorodności regionów zawiera niedorzeczności i jest wewnętrznie sprzeczna. Wydzielanie obszarów jednorodnych metodami taksonomicznymi może okazać się celowe w badaniach, jednak nie prowadzi ono do identyfikacji regionów. Nie przeszkadzało to jednak pokoleniom badaczy dyskutować o kryteriach wydzielenia „regionów” kulturowych, gospodarczych, morfologicznych, przyrodniczych, fizjograficznych, politycznych, turystycznych, itp.

Wśród polskich badaczy tylko bardzo nieliczni zdecydowali się przeciwstawić powszechnie przyjętej koncepcji regionu jako obszaru jednorodnego, i opowiedzieć za ideą wewnętrznego zróżnicowania regionów. Najbardziej znanym spośród geografów powojennych, który taką koncepcję głosił, był Jan Flis. Warto jednak zauważyć, że jego jedyne opracowanie dotyczące tego ważkiego dla teorii geografii zagadnienia, nie znalazło się na szpaltach żadnego z wiodących naukowych pism geograficznych, ale opublikowane zostało w mało znanym piśmie lokalnego towarzystwa kulturalnego w Nowym Sączu (Flis, 1939). Istotne jest nie tylko miejsce, ale i czas wydania pracy Flisa. Jest wysoce prawdopodobne, że tego typu poglądy zbytnio odbiegały od stanowiska większości polskich geografów w okresie po konferencji metodologicznej w Gdańsku w 1949 roku, aby mogły być upowszechniane w warunkach obowiązującej cenzury. Dlatego artykuł Flisa, który ukazał się w roku 1939, nie był nie tylko wznawiany, ale nawet cytowany. Sam zaś autor, podobnie jak wielu innych polskich geografów, swoje zainteresowania po roku 1949 skoncentrował na zagadnieniach fizycznogeograficznych. W okresie powojennym główny wysiłek geografów jeśli chodzi o badania regionalne skierowany był na opracowywanie metod wydzielenia obszarów jednorodnych. Wielkie znaczenie osiągnęła wówczas szkoła J. Kondrackiego, która znalazła licznych naśladowców. Praktyka taka doprowadziła do sytuacji, w której obecnie już prawie nie ma w polskiej geografii osób skłonnych podważać dogmat o jednorodności regionów i przeciwstawić się obsesji wydzielenia obszarów jednorodnych. Jednym z zupełnie nielicznych pozostaje Witold Wilczyński. Autor ten, powołując się na klasyków geografii, zwłaszcza Aleksandra Humboldta, przekonuje, że region aby

istnieć, musi być jednostką terytorialną spójną wewnątrz. Tym zaś, co zapewnić ma tę spójność, jest właśnie zróżnicowanie terytorialne. Aby region stanowił całość, musi obejmować miejsca odmienne od siebie, co zapewnia im komplementarność i zarazem realizację humboldtowskiego hasła „*Einheit in der Vielheit*” czyli „jedność w różnorodności”. Zależność spójności od różnorodności wynika bezpośrednio z tzw. paradoksu Humboldta, który jest podstawą geografii klasycznej. To zaś, że spójność (a nie jednorodność) jest warunkiem samego istnienia, odnosi się nie tylko do regionów, ale wszystkich rodzajów bytów, co wynika z dorobku całej europejskiej filozofii (potwierdza to m.in. scholastyczna formuła *Quodlibet ens, est unum, verum, bonum*). Istotnym elementem z punktu widzenia spójności regionu jest istnienie centrum regionalnego (stolicy), które stanowi węzeł sieci komunikacyjnej obejmującej całe jego terytorium. O jego spójności decydują bowiem relacje i kontakty międzyludzkie, wypracowane i konsolidowane przez długie okresy. Warunkiem nawiązywania tych kontaktów i zarazem efektem ich utrzymywania jest rozwinięty system komunikacyjny skoncentrowany w stolicy regionu (Wilczyński, 2011, s. 146-156).

Jednym z głównych nurtów rozwoju geografii w okresie klasycznym jest geografia regionalna – dzieło francuskiego badacza Paula Vidal de la Blache. W literaturze polskiej jest on dość rzadko wspominany, nie docenia się jego koncepcji. Zdarzają się u nas nawet dość lekceważące uwagi dotyczące vidalowskiej koncepcji geografii regionalnej (np. Isaczenko, 1975 s. 325-327)¹. Jedną z przyczyn takiej postawy jest zapewne to, że we francuskiej geografii regionalnej, region to obszar nie koniecznie jednorodny, ale przede wszystkim spójny. Jeżeli coś ma być w obrębie regionu jednorodne, to jest to zamieszkująca go społeczność, która się z regionem i jego nazwą identyfikuje, kultywując miejscowe tradycje w różnych dziedzinach życia, kształtując krajobraz w charakterystyczny dla regionu sposób. Koncentracja na badaniu *genre de vie* w powiązaniu z *pays*, na dociekanii istoty regionów na podstawie obserwacji życia lokalnych społeczności, a nie na powtarzaniu procedur taksonomicznych jest tym, co różniło francuską geografii regionalną od powojennej geografii polskiej. Vidal de la Blache chciał identyfikować (czyli odkrywać) regiony realnie istniejące i manifestujące się w codziennym życiu ludności; geografowie polscy dążyli do stworzenia „regionów”, które miały być wynikiem ich pracy badawczej, tworem teoretycznym mającym niewiele wspólnego z realnym światem.

Klasyczne, vidalowskie rozumienie regionu nawiązuje do etymologii tego słowa. Pochodzi ono od łacińskiego czasownika *regere*, które początkowo oznaczało „zakreślać granice” lub „wyznaczać zasięg terytorialny”. Później nabrało ono znaczenia „rządzić” (Vitale, 1998), stąd region w rozumieniu

---

¹ Na stronie 327 cytowanej książki znajdujemy m.in. stwierdzenie dotyczące prac Vidala, że „wyróżniają się piękną formą układu, lecz nie odznaczają się naukową głębią”.

starożytnych Rzymian określany był jako terytorium zarządzane (łac. *regō*) przez władcę. Region w tym rozumieniu oznaczać będzie terytorium, na którym ludność organizuje się lub jest organizowana do wspólnego życia, tworząc pewną całość, czyli społeczność regionalną. Konotacje polityczno-administracyjne pojęcia regionu są więc jak najbardziej uzasadnione. W Polsce stanowisko takie zajął Marek Koter (1993), który „region polityczny” uznał za najbardziej realny region geograficzny, gdyż cechuje go czytelność granic (na mapie i w terenie) oraz odrębność pod względem gospodarczym, prawnym i kulturowym od sąsiednich obszarów. M. Koter powołując się na R. Muir (1975) stwierdza również, że „każdy system i każdy układ jednostek administracyjnych jest odbiciem ludzkich przemyśleń i decyzji, toteż, raz stworzony układ może ulec swoistej petryfikacji i może funkcjonować jeszcze długo po tym, jak jego *raison d'être* została już dawno zapomniana”. Trwałość struktur regionalnych kształtowanych w procesie historycznego rozwoju należy przeciwstawić zmiennym granicom politycznym i administracyjnym. Społeczności regionalne, którym dane jest funkcjonować w granicach regionu, mogą wykorzystywać istniejące powiązania i infrastrukturę, co pozytywnie wpływa na efektywność wszelkich przedsięwzięć. O wiele trudniej mają te społeczności lokalne, które decyzjami administracyjnymi zostały włączone do jednostek administracyjnych wbrew własnej przynależności regionalnej. W takich okolicznościach bardzo często dochodzi do powstania ruchów regionalnych, które mają na celu podtrzymanie i wzmocnienie poczucia przynależności regionalnej wśród społeczności rozdzielonych granicami administracyjnymi bądź nawet politycznymi.

Region w geografii i polityce włoskiej

Rozumienie pojęcia regionu we Włoszech różni się istotnie od jego pojmowania w powojennej Polsce. Wynika to głównie z faktu, że geografii traktuje się tam powszechnie jako dyscyplinę nauk społecznych (podobnie jak we wszystkich krajach zachodnich), a także z wielowiekowej tradycji podziałów regionalnych kraju na jednostki, stanowiące terytoria zamieszkałe przez społeczności odrębne pod względem administracyjnym, gospodarczym i kulturowym. Pierwszego tego typu podziału dokonał Oktawian August (63 r. p.n.e. – 14 r. n.e.). Jego też niektórzy badacze uznają za prekursora pojęcia regionu, którego etymologia nawiązuje do znaczenia słowa „utrzymać” (wł. *reggere*) w kontekście utrzymania rządów na danym terytorium, co wynika z potrzeby delimitacji obszarów podlegających określonej władzy (Cinque, 2002). Pod koniec epoki republikańskiej, po której nastąpiły czasy panowania Augusta, Włochy tworzyły federację terytoriów o różnych statusach administracyjnych. Były bowiem podzielone na ponad czterysta lokalnych społeczności, korzystających z szerokiej autonomii, posiadających własne systemy sądowe, zgromadzenia ludowe i senaty. Z chwilą ustanowienia imperium, doszło do licznych zmian organizacyjnych, które nie ingerowały za bardzo w istniejące

Noviello, M., 2018, *Region w geografii i polityce włoskiej, Przegląd Geopolityczny, 25, s. 46-64.*

dotychczas lokalne systemy administracji. August nie narzucił bowiem żadnych ograniczeń (np. w zakresie sądownictwa), gdyż był świadom, że Rzymskie Włochy łączyły terytoria różnych ludów, często rywalizujących ze sobą. Główne zmiany wprowadzone przez rządcę określały Rzym jako centrum władzy i życia politycznego, któremu podlegały wszystkie gminy jednoczące społeczności należące do imperium (Laffi, 2007).

Gminy te, w celu usprawnienia administracji, włączone zostały do jedenastu regionów, na jakich podzielone zostało terytorium Włoch. Podział ten dokonany został na podstawie kryterium etnicznego, językowego oraz geograficznego (Bozzato, Bandiera, 2016). Zdaniem F. Salvatori powiązanie tych kryteriów należy rozumieć jako uznanie jedności narodu włoskiego w różnorodności etniczno-terytorialnej:

[...] *una sorta di riconoscimento di unitarietà della nazione italiana, nella diversità delle sue componenti etnico-territoriali.* (Salvatori, 2016, s. 67)

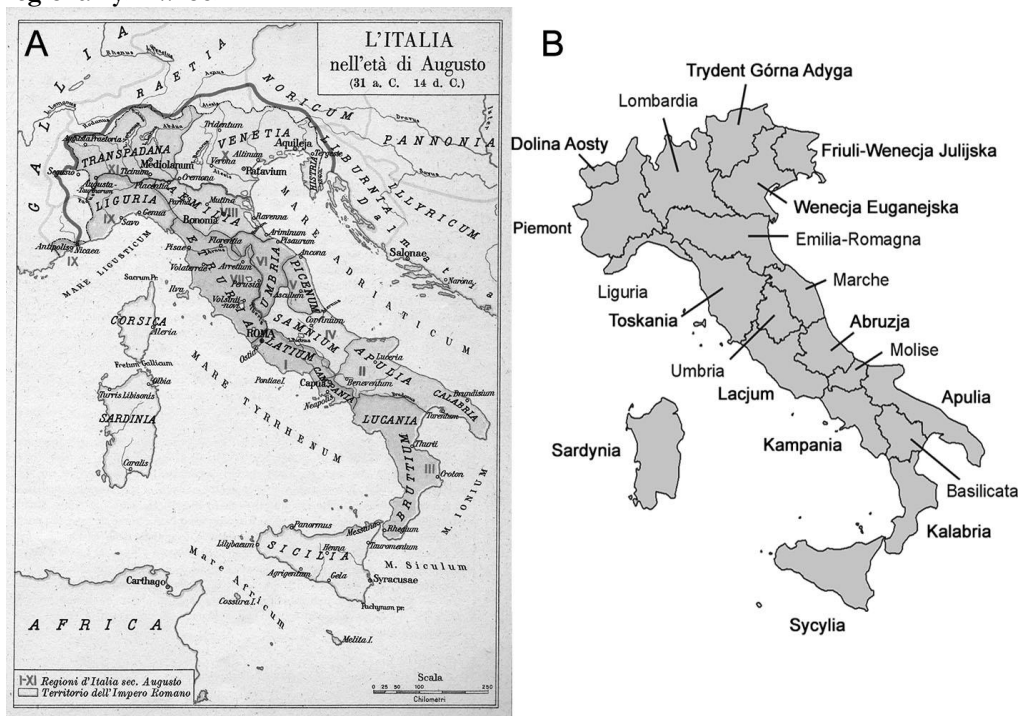
Nieliczni badacze (G. Bonora Mazzoli i M. Dolci, 2008) twierdzą, że regiony augustowskie ustanowione były także dla celów statystycznych. C. Nicolet (1989) tłumaczy to tym, że dzięki pozyskanym danym spisowym można było dokonać oceny tożsamości mieszkańców i monitorować przejawy różnorodnych procesów zachodzących wewnątrz poszczególnych społeczności (np. tendencje autonomiczne). Hipoteza ta nie znalazła jednak zwolenników wśród badaczy.

W kontekście doboru kryteriów podziału dokonanego przez Augusta, istotne okazują się stwierdzenia Pliniusza Gajusza II, zwanego Starym, który w swojej publikacji *Naturalis Historia* (77-79) w części III (*Geografia zachodniej części basenu Morza Śródziemnego*, tłum. autora) nadaje Augustowi miano nieomylnego geografa. Ocena ta odnosi się do trafności wyznaczenia granic między ustanowionymi regionami, które w opinii Pliniusza najlepiej odzwierciedlały geograficzne realia i terytorialną organizację kraju, a zwłaszcza cechy kulturowe poszczególnych społeczności (Ryc. 1).

Zauważyć należy zbieżność augustowskiej koncepcji podziału administracyjnego z nowożytną geografiami regionalną w wersji vidalowskiej. W podziale regionalnym dokonany przez Augusta nad kryterium przyrodniczym dominowało kryterium etniczne, gdyż za najważniejsze uznano rozmieszczenie ludności na danym terytorium i relacje w ramach społeczności (Salvatori, 2016).

Kolejne zmiany podziału regionalnego Imperium Romanum przypadają na okres rządów Dioklecjana (244-311). Zmiany te dotyczyły wewnętrznych podziałów w ramach istniejących regionów. Ponadto status regionów przyznano Sycylii, Sardynii i Korsyce.

Ryc. 1. Porównanie prowincji z czasów Augusta ze współczesnym podziałem regionalnym Włoch

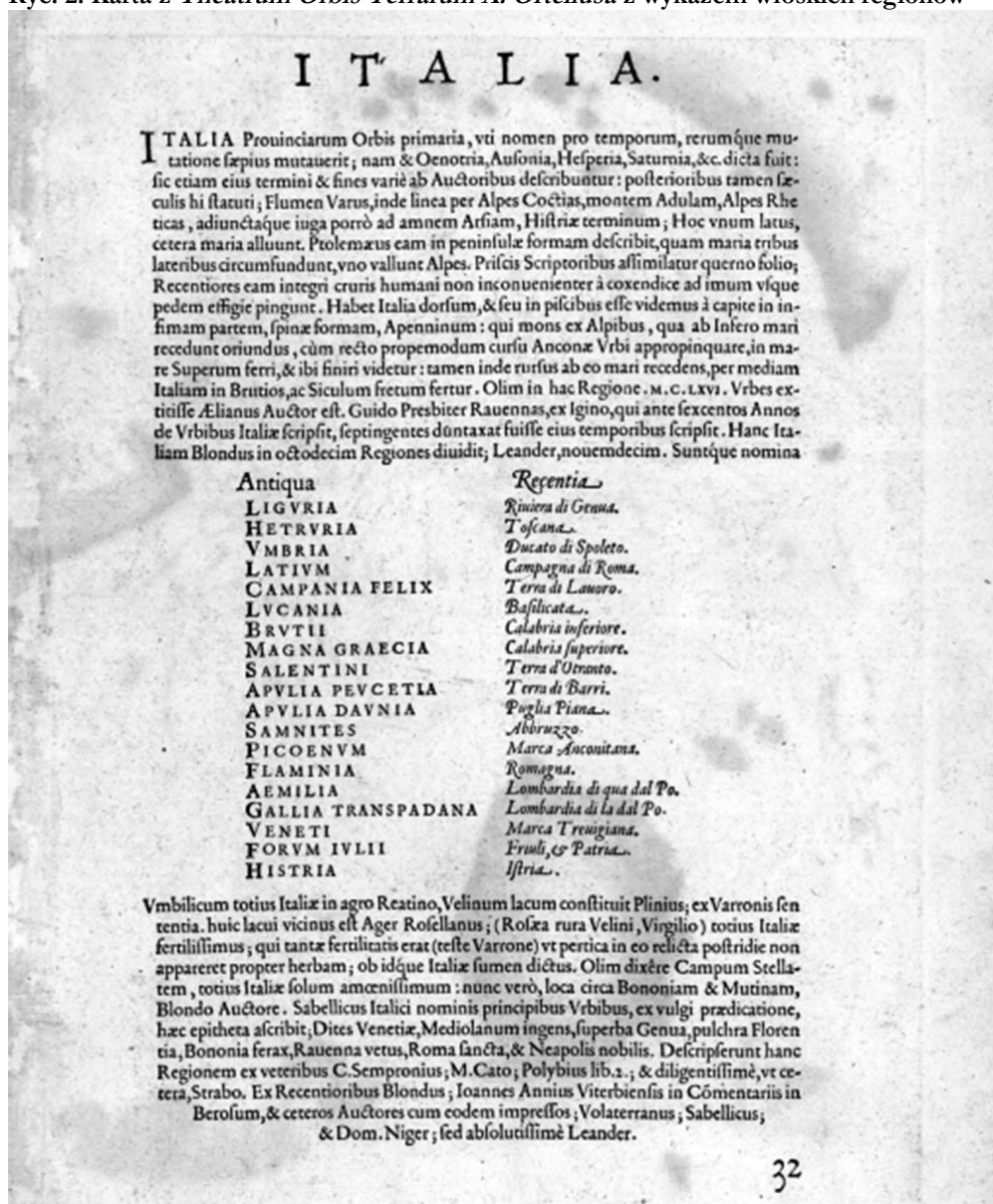

Źródło: A. Vallardi 1951; B. Opracowanie własne na podstawie: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/ae/Regioni_of_Italy_with_official_name_s.png

Struktura regionalna Włoch z czasów Augusta przetrwała nie tylko okres panowania i upadku *Imperium Romanum*. Regiony te utrzymały się w czasach Średniowiecza i odwoływano się do nich w epoce Renesansu. Do koncepcji regionu jako obszaru spójnego (z powołaniem się na regiony Augusta), a nie jednorodnego powrócił m.in. włoski historyk Flavio Biondo (1392-1463), autor publikacji *Italia illustrata* (1474), opartej na relacjach z odbytych podróży. Książka zawiera geograficzno-historyczne opisy osiemnastu ówczesnych prowincji Włoch (Biondo, 1474). Na uwagę zasługuje również mało znany XV-wieczny historyk Pietro Marcello, autor *De vita, moribus et rebus gestis omnium ducum Venetorum* (*O życiu, charakterze i czynach wszystkich władców Wenecji*) – dzieła wydanego w Wenecji w 1502 roku. Inną wpływową osobistością był Leandro Alberti (1479-1552), który w publikacji *Descrittione di tutta Italia* (*Opis całych Włoch*) przedstawił pełne zestawienie włoskich regionów podając ich poprzednią (antyczną) nazwę jak i ówczesnie stosowaną. Każdy z dziewiętnastu regionów został szczegółowo opisany z uwzględnieniem charakteryzujących go krajobrazów oraz sposobu bytowania lokalnych społeczności. Granice międzyregionalne pozwalają na stwierdzenie, że na ich przebieg miały wpływ bariery orograficzne jak i rozmieszczenie obszarów konsolidowania się

społeczności lokalnych (Alberti, 1550). Publikacje P. Marcello i L. Alberti były kilkakrotnie aktualizowane, tłumaczone na inne języki oraz wydawane również po śmierci autorów. Praca L. Alberti stała się również podstawą do słynnego dzieła Abrahama Orteliusa (1527-1598), który przejął nazwy wyznaczonych regionów i zamieścił je w wydanym w 1570 roku, pierwszym nowoczesnym atlasie *Theatrum Orbis Terrarum* (Ryc. 2).

Ryc. 2. Karta z *Theatrum Orbis Terrarum A. Orteliusa* z wykazem włoskich regionów

Źródło: Abraham Ortelius, 570, p. 32 (2014, Library of Congress, Washington, D.C.)

Istotne jest, że w badaniach nad włoskimi regionami nie tylko badacze renesansowi, ale i współcześni uznają za kluczowe granice nakreślone przez Augusta, a kryteria przez niego zastosowane uważane są za jedyne racjonalne podstawy wyznaczania zasięgu regionów. Badania nad włoską geografiami epoki renesansu wykazują jej zaskakująco wysoki poziom i zdają się podważać dość rozpowszechniony pogląd o pierwszeństwie i wyższości nauki niemieckiej w tamtym okresie. Okazuje się, że wiele stwierdzeń obecnych w powszechnie dostępnych podręcznikach z zakresu historii myśli geograficznej wymaga korekty. M.in. nie jest prawdziwa teza, znana z polskiej *Geografii powszechnej*, zgodnie z którą przywrócenie pierwotnej (starożytnej) nazwy geografia po okresie średniowiecza, kiedy używano określenia kosmografia, nastąpiło w 1533 roku i było zasługą niemieckiego matematyka i kartografa Johanna Schönera (Leszczycki 1962, s. 36). Nazwą geografia swobodnie posługiwali się bowiem włoscy badacze renesansowi już w XV wieku, w tym także cytowany wyżej Flavio Biondo w publikacji datowanej na rok 1474.

Podział regionalny a koncepcje unitarne i federalne

W kontekście kształtujących się postaw przynależności regionalnej na terytorium dzisiejszych Włoch, od końca XVI do pierwszej połowy XIX wieku zauważa się, że południowa ich część charakteryzowała się dużą stabilnością polityczną², zaś na północy obserwowano liczne i częste zmiany granic, będące skutkiem lokalnych podbojów. Na ich skutek powstawały mało znaczące politycznie organizmy państwowe (księstwa, królestwa, republiki), których granice są obecnie często zapomniane i trudne do zidentyfikowania³. W okresie do zjednoczenia Włoch (1861), silnej i szerokiej regionalnej konsolidacji uległo społeczeństwo Południa, identyfikujące się z terytorium Królestwa Obojga Sycylii. Inna sytuacja miała miejsce na Północy, gdzie społeczności jedynie na poziomie lokalnym mogły utrzymywać swoją tożsamość. Z uwagi na fakt, że struktura regionalna Włoch wprowadzona przez Augusta, okazała się trwalsza od zmiennych podziałów politycznych, społeczeństwa poszczególnych regionów cechuje silne poczucie przynależności regionalnej. Można więc powiedzieć że regiony włoskie, nawet jeżeli ich granice nie pokrywały lub nie pokrywają się z zarysami jednostek polityczno-administracyjnych, żyją w świadomości mieszkańców identyfikujących się z własnymi regionami bardzo często silniej niż z państwem włoskim. Ta obecność historycznie ukształtowanych regionów w zbiorowej świadomości mieszkańców Włoch wywarła wpływ na kształtowanie się koncepcji organizacji terytorialnej oraz programy polityczne dotyczące ustroju państwa od okresu poprzedzającego

---

² Obszar ten był podzielony na Królestwo Neapolu (1302-1816) i Królestwo Sycylii (1130-1816), których ziemie po połączeniu tworzyły Królestwo Obojga Sycylii (1816-1861).

³ Na Północy Włoch powstały m.in. Księstwa: Parmy i Modeny, Ferrary, Mantui, Wielkie Księstwo Toskańskie; Republiki: Sieny, Genui oraz wiele mniejszych struktur państwowych, których istnienie oraz granice ulegały bardzo dużym zmianom.

zjednoczenie. Należy zauważyć, że większość koncepcji organizacji wewnętrznej zjednoczonych Włoch wskazuje na konieczność zachowania daleko idącej autonomii regionów.

Fundamentalny wpływ na świadomość lokalnych społeczności miały wydarzenia historyczne znane z historii Włoch jako wojny o niepodległość (wł. *guerre d'indipendenza*). Pierwsza z wojen (1848) była wyrazem dążeń społeczeństw państw włoskich do zjednoczenia w celu walki przeciwko wspólnemu wrogowi, jakim wówczas było Imperium Austriackie (Vigliano, 2011). Przegrane wojny stały się impulsem dla włoskiej arystokracji dla podjęcia rozważań o przyszłości kraju. Pojawiły się wówczas cztery główne programy polityczne, a ich autorami byli: Giuseppe Mazzini (1805-1872), Vincenzo Gioberti (1801–1825), Carlo Cattaneo (1801–1869) i Camillo Benso, conte di Cavour (1810-1861). Mazzini w swoich staraniach zabiegał o Włochy zjednoczone, niezależne i republikańskie. Jego projekt był zbyt daleko idący i nie odpowiadał ówczesnym realiom, stąd też nie uzyskał odpowiedniej aprobaty. Gioberti zaś dążył do zjednoczenia Włoch w formie konfederacji państw, na czele których stać miałby papież (*neogolfizm*). Poszczególne państwa miały dokonać swobodnego i dobrowolnego połączenia w długim procesie historycznym. Jednak myśl ta nie została zrealizowana mimo szerokiego poparcia z uwagi na obawy przed możliwością ograniczania autonomii państw tworzących konfederację. Podobną formę funkcjonowania zaproponował Cattaneo, który optował za Włochami jako państwem federalnym na wzór Szwajcarii lub Stanów Zjednoczonych. Analizę jego myśli podjęto również w polskiej literaturze (Bielański, 2002; Bojek, 2004), gdzie obok Cattaneo, przedstawiono również innych prekursorów myśli federalistycznej, wskazując m.in. na taką postać jak Scipione Piattoli (1749-1809). Polityk ten proponował sformowanie federacji Włoch Północnych. Innym znanym przedstawicielem myśli federalistycznej był G.F. Galeani Napione, który zaprojektował w owym czasie podstawowe mechanizmy państwa konfederacyjnego opartego na poszanowaniu wewnętrznego porządku każdego z państw–członków oraz zakładające wspólną obronę w przypadku ataku na którekolwiek z państw. Autorem najspójniejszej, a zarazem najbardziej realnej koncepcji federalistycznej był wspomniany już Carlo Cattaneo, forsujący eklektyczne metodologicznie argumenty na jej rzecz przede wszystkim w pismach historycznych. S. Bielański (2002), powołując się na rozważania C. Cattaneo stwierdza, że taka forma rządów była najbardziej odpowiednią w stosunku do ówczesnej sytuacji politycznej i gospodarczej Włoch. Wizja federalistyczna stała się także przedmiotem rozważań filozofa Giuseppe Ferrari (1812–1876), który podkreślał konieczność zachowania autonomii państw wchodzących w skład federacji (Viola, Totaro, 2013).

Ostatnia propozycja przedstawiona została przez wpływowego polityka Camillo Cavour. Proponował on, aby królestwa, republiki i księstwa Półwyspu Apenińskiego zostały zjednoczone przez jedno z nich – Królestwo Piemontskie, rządzone przez dynastię Sabaudów. Ostatecznie w 1861 roku zwyciężyła jedna z

wizji piemonckich oparta o model centralistyczny, zaś Cavour stał się pierwszym ministrem zjednoczonej Italii. Zjednoczenie to było rezultatem tzw. drugiej wojny o niepodległość (wł. *seconda guerra d'indipendenza*) z lat 1859-60.

Unitarny model państwa włoskiego nie satysfakcjonował dużej części społeczeństwa. Jak już wspomniano, rozpowszechnione były koncepcje utworzenia państwa federalnego lub konfederacji (Bielański, 2002), które pozostały jednak w sferze teoretycznych rozważań. W opozycji do federalizmu jak i systemu unitarnego rozwijane były idee regionalistyczne. Włochy jako państwo regionalne miały nawiązywać do regionów historycznych, czyli państw sprzed zjednoczenia, ale ze względu na niebezpieczeństwo odrodzenia się jednostek politycznych z poprzedniego okresu, nie chciano wracać do granic państw przedunitarnych jako wyznaczników nowego podziału terytorialnego.

Wielki myśliciel tego okresu – Giuseppe Mazzini – był silnie przekonany o konieczności utrzymania jedności kraju, ale zwracał uwagę na potrzebę stworzenia podziału regionalnego. Określał on regiony jako *“niezbędne strefy pośrednie między narodem i gminami, które miałyby posiadać drugorzędne cechy terytorialne, dialekty, przewagę postaw rolniczych, przemysłowych lub morskich”* (Desideri, 2012 za: Ambrosini, 1946, s.137, tłum. autora).

Pierwszy obraz regionalizacji (po zjednoczeniu kraju) przedstawił Luigi Carlo Farini (1812-1866) obejmujący rolę Ministra Spraw Wewnętrznych w rządzie Camillo Cavour. W swoich rozważaniach zaznaczał istnienie różnic między granicami *naturalnych ośrodków życia włoskiego* a granicami państw przedunitarnych, które nie odpowiadały regionom geograficznym ukształtowanym w trakcie rozwoju społeczno - gospodarczego. Farini podkreślał, że w sytuacji w jakiej znalazły się Włochy po 1861 roku, należy nadać wymiar polityczny ośrodkom wyższym od prowincji. Nazywał on te miasta *„ośrodkami sił moralnych”* (wł. *centri di forze morali*), wskazując na ich stare tradycje i funkcje integrujące wobec otaczających obszarów. Uważał on, że wzrastając zgodnie z własnymi wartościami, stają się one siłą i gwarancją przetrwania dla nowopowstałego państwa, nie zagrażając mu dezintegracją (Desideri, 2012). Innym wpływowym politykiem i ekonomistą tego okresu był Stefano Jacini (1826-1891), który już kilka lat po zjednoczeniu kraju potwierdził charakter regionalny Włoch, będący efektem naturalnych procesów rozwoju: *naturalna ekspansja życia gospodarczego, społecznego i intelektualnego sprawiła, że dziś regiony istnieją jak nigdy dotąd jako formy gospodarcze, społeczne i intelektualne* (Desideri, 2012, s.5, tłum. autora). Regiony włoskie według S. Jacini były iloczynami sił fizycznych i moralnych państwa. Jego rozważania poprzedzała zbiorowa publikacja wydawana w Mediolanie w okresie 1816-40 zatytułowana *Biblioteca Italiana: o sia giornale di letteratura, scienze ed arti*. Ten kwartalnik kładł duży nacisk na przedstawienie sytuacji ekonomicznej królestwa Lombardzko - Weneckiego zależnego wówczas od Imperium Austriackiego. Dlatego też wydawany był na żądanie imperatora w celu przedstawienia pozytywnego wizerunku Austrii i jej rządów na terenach włoskich. Periodyk ten zwraca uwagę na elementy geografii

moralnej, która miała duże znaczenie dla rozwoju danego obszaru. Stąd też w jednym z numerów *Biblioteca Italiana* znajduje się nawiązanie do istoty geografii moralnej:

Siccome la situazione economica delle nazioni è il prodotto delle forze fisiche e delle forze morali, perciò il senso comune ha indotto gli autori ad unire nelle statistiche tutti gli elementi topografici (forze fisiche), le leggi, gli usi, le opinioni (forze morali), acciò il lettore non avesse l'incomodo d'andar a ricercare in un'opera le cause degli effetti che vide descritti in un'altra.

„W związku z tym, że sytuacja ekonomiczna narodu jest wynikiem sił fizycznych i moralnych, zdrowy rozsądek skłonił do połączenia w statystykach wszystkich elementów topograficznych (sił fizycznych), praw, tradycji i opinii (sił moralnych), aby dla czytelnika analizującego dany obszar jasna była przyczyna pewnych rozwiązań, które może obserwować również na innym terytorium” (*Biblioteca Italiana*, 1928, vol.49, s. 371, tłum. autora).

Do geografii moralnej we włoskim środowisku akademickim powraca się bardzo chętnie, o czym świadczą wydane w ostatnich latach publikacje traktujące o tej tematyce. Jedną z nich jest książka Giorgio Mangani (2005) zatytułowana *Cartografia morale. Geografia, persuasione, identità* (*Kartografia moralna. Geografia, perswazja, tożsamość*). Autor poprzez nawiązanie do map historycznych tłumaczy, w jaki sposób obecnie tworzony i utrwalany jest w świadomości człowieka obraz danego terytorium. Ważną publikacją jest zbiór wydany na Università degli Studi del Molise, zatytułowany *Geografia: dalla ricerca alla didattica. Due autori a confronto* (*Geografia: od badań po dydaktykę. Porównanie dwóch autorów*). W publikacji tej istotną rolę nadano rozdziałowi *Geografia fisica*, będącym tłumaczeniem wybranych rozważań Immanuela Kanta dotyczących istoty geografii moralnej w formowaniu się regionów⁴. Regiony mają stanowić efekt różnorodności obyczajów i cech kulturowych zamieszkujących je zbiorowości.

La geografia morale, nella quale si tratta della diversità dei costumi e dei caratteri umani, rapportata alla diversità delle regioni (Kant, 2013, s. 29)

W okresie poprzedzającym zjednoczenie kraju pojawiło się wiele innych, niejednokrotnie kontrowersyjnych koncepcji organizacji państwa. Ich autorzy koncentrowali się na sposobach identyfikacji ośrodków centralnych (Carlo Frulli, Luigi Torelli, Giovanni Fabrizi, Giambattista Giorgini), cech morfologicznych (Giacomo Durando) i politycznych (Cesare Correnti) jednostek regionalnych (Castelnovi, 2012).

Mimo że wielu wpływowych obywateli państw przedunitarnych podzielało zamysł stworzenia federacji państw włoskich, ostatecznie rząd sabaudzki opowiedział się za koncepcją silnie scentralizowanego państwa

---

⁴ Geografia moralna to także tytuł jednego z rozdziałów *Geografii fizycznej* I. Kanta, który pod pojęciem „fizyczna” rozumiał wszystko, co istnieje w sensie fizycznym. W rozdziale poświęconym geografii moralnej zawarte były więc opisy krajobrazów ukształtowanych pod wpływem cech kulturowych poszczególnych społeczności. Na odmienny sposób rozumienia geografii fizycznej w okresie klasycznym i obecnie zwrócił uwagę W. Wilczyński (2011).

unitarnego, którego wewnętrzny podział miał się opierać na jednostkach statystycznych (wł. *compartimenti statistici*) wykreślonych (w 1864 roku) przez Pietro Maestri. Podział ten dla samego twórcy i znaczących autorytetów w zakresie ekonomii, badań etnicznych i przyrodniczych XIX wieku nie był podziałem regionalnym i nie był tak nazywany. Mimo że prowincje (podobnie jak gminy) posiadały pewne funkcje i prawo do reprezentacji we władzach centralnych, stanowiły część silnie scentralizowanego państwa unitarnego. Centralizacja została utrwalona ustawą z dnia 20 marca 1865 roku, której celem było ujednoczenie administracji dla całego Królestwa. Proces ten, znany jako piemontyzacja, polegał na ścisłym nadzorze prowincji przez władze centralne. Nadzór ten polegał m.in. na ustanowieniu funkcji prefekta, który kierował administracją prowincji, będąc jednocześnie przedstawicielem władzy centralnej (Jachimowicz, 2014). Należy zaznaczyć, że polityka Sabaudów dążyła do zminimalizowania znaczenia regionów przedunitarnych, w celu likwidacji lokalnych ośrodków, które mogły być miejscami, z którymi mogłyby się identyfikować lokalne społeczności.

Badania A. Treves (2004), w nawiązaniu do spostrzeżeń włoskiego geografii XX wieku Lucio Gambi, wykazały, że nakreślone przez Maestri jednostki wyższego rzędu (które obecnie nazywamy regionami) były niczym innym jak grupami pewnej liczby sąsiadujących ze sobą prowincji. Odnosząc się do pozyskiwanych danych statystycznych, należy zwrócić uwagę, że grup prowincji nie nazywano wówczas regionami. Nazwę tę wprowadzono dopiero w 1912 roku, kiedy upowszechniło się określenie „region statystyczny”. Choć wprowadzenie tego podziału wynikało z potrzeb formalno - rachunkowych, wiele publikacji traktowało „regiony statystyczne” jako przejaw rzeczywistego zróżnicowania kraju. Pretekstem do takiego traktowania były nazwy jednostek nawiązujące silnie do ich historii.

W okresie międzywojennym inspiratorem republikańskiej regionalizacji był ksiądz Luigi Sturzo, który w swoim wystąpieniu na kongresie Partii Ludowej, której był założycielem, argumentował, że regiony były naturalnymi jednostkami terytorialnymi ukształtowanymi w trakcie dziejów. Podkreślał on znaczenie jedności języka, historii, moralności i prawodawstwa. Regiony w jego opinii nie mogą być pozbawione władzy legislacyjnej. Sturzo zaproponował wówczas utworzenie 21 takich jednostek. Jak podkreśla W. Misiuda – Rewera (2011 za J. Zakrzewską (1974)), która analizując działalność tej postaci twierdzi, że: „według Sturzo nie należało przekazywać regionom takich kompetencji, które mogłyby dotyczyć czysto politycznych, ogólnopaństwowych funkcji. Jednakże w wymiarze regionalnym należy zwrócić uwagę na problematykę rolnictwa, szkół, higieny, pomocy społecznej – to wszystko bez szkody dla jednolitości władzy oddane być mogło w gestię władz terenowych. Pamiętając zaś o owej zasadzie jednolitości władzy państwowej, włoska Partia Ludowa głosiła konieczność uzgadniania finansów regionów z finansami ogólnopaństwowymi. Nie bez znaczenia był pogląd, którego gorącym zwolennikiem był *don* Sturzo, iż regiony

wyposażone w autentyczną autonomię mogą stać się rzeczywiście obrońcami praw i wolności obywatelskich” (Misiuda-Rewera, 2011).

Okres międzywojenny to również czas panowania władzy faszystowskiej, która podobnie jak decyzja o stworzeniu państwa unitarnego w 1861 roku, miała negatywny wpływ na kształtowanie się struktury regionalnej Królestwa Włoch. I tak pod wodzą Benito Mussolini, funkcjonujące dotychczas prowincje zostały poddane dalszej centralizacji. Ograniczona została nie tylko swoboda i wolność obywateli, ale również wszelkie znamiona autonomii jednostek terytorialnych (Jachimowicz, 2014). Działania prefektów będących wysłannikami centralistycznej polityki Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (łac. *longa manus*), miały niweczyć przejawy jakichkolwiek regionalnych tożsamości, co doprowadziło do licznych protestów ze strony antyfaszystów (Castelнови, 2012).

Regionalizm Włoch republikańskich

Długostrwale i nie rozstrzygnięte dyskusje na temat kształtu ustrojowego państwa włoskiego oraz jego terytorialnej organizacji, jakie zostały zapoczątkowane jeszcze w pierwszej połowie XIX wieku, zakończyły się wraz z rozstrzygnięciem II wojny światowej. Wojna ta przyniosła wiele zmian w strukturze terytorialnej i instytucjonalnej w Europie. Również Włochy stanęły po raz kolejny przed dylematem określenia swojej struktury politycznej i regionalnej. Referendum przeprowadzone 2 czerwca 1946 roku miało ostatecznie zadecydować o upadku korony i powstaniu nowego organizmu państwowego, jakim były republikańskie Włochy. Decyzja ta była kluczowym momentem w świetle rozwoju idei regionalistycznych. Powołane rok później Zgromadzenie Konstytucyjne podjęło prace nad projektem demokratycznej konstytucji, która miała realizować ideę nowoczesnego państwa regionalnego (Jachimowicz, 2014). Proklamowanie Republiki i uchwalenie Konstytucji Republiki Włoskiej (22 grudnia 1947 r., promulgowana 27 grudnia tego samego roku) oraz jej wejście w życie (1 stycznia 1948 rok) ustanowiło podstawy ustroju, a zatem także regionalizacji i samorządności lokalnej. Regionalizm stał się ideą, która miała pogodzić zwalczających się zwolenników państwa unitarnego i tych, którzy opowiadali się za autonomią regionów. Zwolennicy regionalizmu, zamiast dążyć do ustanowienia federacji, forsowali ustanowienie regionów jako obszarów o specyficznych cechach, które miały przełożenie na poziom polityczny i instytucjonalny, ale w ramach państwa unitarnego. Choć uważali oni, że obecność regionów jest faktem (ze względu na ekstremalne różnice na obszarze Włoch z punktu widzenia geograficznego), to trudne było wykreślenie przebiegu granic regionalnych. Było to problematyczne również ze względu na fakt, że poprzednie dekady utrwaliły praktykę państwa unitarnego, silnie scentralizowanego i przystosowanego do jednakowych działań na całym terytorium kraju. Jednak sytuacja polityczna zmuszała do podjęcia szybkich, konkretnych decyzji o stworzeniu regionów, gdyż niepewność i niezdecydowanie mogły pobudzać ruchy antyregionalistyczne, zwłaszcza w tak

kluczowym momencie, kiedy Włochy z monarchii przeobrażały się w republikę (Desideri, 2012).

W czasie tworzenia konstytucji Włoch pojawiły się dwie grupy opozycyjne – pierwsza z nich sprzyjała powstaniu regionów jako podmiotów politycznych posiadających uprawnienia ustawodawcze, druga uważała, iż może to naruszyć jedność narodową. Przeważała wówczas idea Italii regionalnej. Problematyczne jednak stało się ustalenie kryteriów podziału. Mianowicie, postawiono sobie kluczowe pytanie – w jaki sposób dokonać transformacji państwa unitarnego w państwo regionalne bez zniszczenia lub chociażby osłabienia jedności narodowej?

Podczas debaty Zgromadzenia Konstytucyjnego posługiwano się określeniem „regiony historyczne” (wł. *regione storica*), tożsame z pojęciem regionu naturalnego. W debacie szczególną uwagę zwracano na spójność historii, tradycji, życia społecznego i gospodarczego, a także rzeczywistości etnojęzykowej. Niektórzy członkowie Zgromadzenia Konstytucyjnego proponowali dla wyznaczenia granic regionów kryteria funkcjonalne w taki sposób, aby regiony spełniły warunek samowystarczalności ekonomicznej i aby zapobiec nadmiernej fragmentaryzacji. W sytuacji wielu propozycji zwyciężyła wersja regionów historycznych, które posiadały uzasadnienie sformułowane na podstawie badań statystycznych, zbliżona do koncepcji autorstwa Maestri, przyjętej po zjednoczeniu Włoch.

Decyzje podjęte przez Zgromadzenie Konstytucyjne były bardzo mocno dyskutowane i kontestowane w środowisku nie tylko włoskich geografów. Swoją krytykę (powołując się na polityka i historyka Gaetano Salvemini (1873-1957)) przedstawił prawnik i polityk Massimo Severo Gianni (1915-2000):

Ci si potrebbe chiedere [...] se allora il legislatore costituente abbia inventato un nuovo tipo di regione, non previsto dai teorici delle prime due fasi. Ma purtroppo così non è. Ancora una volta si deve citare Salvemini [...] quando [nel 1949] parlando del federalismo e del regionalismo avvertiva che le regioni della Costituzione sono un vaso vuoto con sopra scritto la targhetta 'regione'.

„Można by sobie zadać pytanie [...] czy wówczas ustawodawca wymyślił nowy typ regionu, który nie był przewidziany przez teoretyków w pierwszych dwóch fazach. Ale niestety tak nie jest. Po raz kolejny należy powołać się na Salvemini [...], kiedy [w 1949 roku] mówiąc o federalizmie i regionalizmie ostrzegał, że regiony konstytucyjne są pustym wazonem z napisem region” (Vesperini, 2011 za M.S. Giannini, *Regioni e Stato moderno*, 2004, s. 915, tłum.autora).

Istota wyboru kryterium delimitacji regionów była również dyskutowana na XIV Kongresie Włoskich Geografów, który miał miejsce w Bolonii w kwietniu 1947 roku. Delimitacja ta opierała się na antyfaszystowskich (antycentralistycznych) założeniach, które geograf i geolog Aldo Sestini przedstawił w swoim przemówieniu skierowanym do Zgromadzenia Konstytucyjnego. Podstawą było założenie, że region rozumiany być powinien z perspektywy

Noviello, M., 2018, *Region w geografii i polityce włoskiej, Przegląd Geopolityczny, 25, s. 46-64.*

jego integralności i funkcjonalności (wł. *regione integrale e funzionale*) (Treves, 2004). Należy jednak podkreślić, iż wybór granic regionów był decyzją polityczną istotną dla poszczególnych partii politycznych. Dlatego starano się uwzględnić preferencje wyborcze ludności, skrupulatnie kontrolowane przez wiodące partie polityczne, które dbały o utrzymanie większości głosów na określonym terytorium. Z tego punktu widzenia korzystniejsze od regionów integralnych i funkcjonalnych okazały się jednostki statystyczne Maestri. Dlatego zdecydowano się na przyjęcie podziału, który w ogólnych zarysach zgodny jest z koncepcją Maestri. Na skutek silnych nacisków ze strony lokalnych społeczności i ruchów ludowych uznano również pierwsze regiony autonomiczne (Desideri, 2012).

Krytyczne uwagi odnośnie przyjętych kryteriów podziału zjednoczonych Włoch na jednostki statystyczne przedstawił na przełomie lat 60. i 70. XX wieku geograf i historyk Lucio Gambi. W publikacji „Historia regionów” (wł. *Storia delle Regioni*) Gambi dokonał krytyki przebiegu granic między regionami. Nalegał stanowczo (od początku lat 60-tych), aby państwo włoskie dokonało rewizji granic podziału administracyjnego wyznaczonego przez Maestri, a następnie przyjętego przez Konstytucję w 1948 roku. Jego spostrzeżenia nie spotkały się jednak z aprobatą ze strony rządzących (Treves, 2004; Gambi, 2008), podobnie jak postulat dekoncentracji władzy na niższe szczeble administracji (do roku 1970), co w efekcie nie sprzyjało rozwojowi gospodarczemu.

Włoscy geografowie i historycy, których prace traktują o problematyce regionalnej, odnoszą się niechętnie do podziału administracyjnego Włoch, jako sprzecznego z zasadami geografii regionalnej. Jednym z krytyków delimitacji dokonanej przez Zgromadzenie Konstytucyjne był właśnie Lucio Gambi (1963). Wskazuje on na te artykuły Konstytucji, które pozostają w sprzeczności z innymi i stanowią jedynie nie poparte niczym deklaracje (np. art. 117 Konstytucji, który przewiduje funkcjonalność regionu, podczas gdy art. 132 mówi, że regiony nie są jednostkami statystycznymi, ale „dynamicznymi rzeczywistościami”). Podział administracyjny Włoch, jego zdaniem, powinien być dostosowany do struktury regionalnej kraju. W celu uniknięcia niejasności terminologicznej badacz przedstawił podstawową różnicę między pojęciami regionalizacji i regionalizmu:

„...to najwyższe władze państwowe decydują, zgodnie z ich kryteriami i celami, o regionalizacji, (wł. *regionalizzazione*), której rozwój wyznaczony przez usługi charakteryzujące nowoczesne państwo, staje się stopniowo coraz bardziej złożony, rozdrobniony i narażony na działania zewnętrzne [...]. W przeciwieństwie do tego regionalizm (wł. *regionalismo*) jest tym działaniem, które nadaje instytucjonalne ramy dobrze zdefiniowanym ciałom etno-kulturowym, zanim zostaną one poddane regionalizacji [...]. Regionalizacja pozostaje główną inicjatywą, która tylko nawadnia i czyni bardziej miękkim centralizm. Regionalizm nie może być z nią mylony” (wł. *La regionalizzazione rimane una*

iniziativa di vertice, che solo annacqua e rende più morbido il centralismo. E il regionalismo non può confondersi con essa) (za: Treves, 2004; s.248 tłum. autora).

Tak więc w opinii L.Gambi, regionalizacja to formalny zabieg administracyjny, podczas gdy regionalizm jest ruchem oddolnym i spontanicznym, wyrażającym naturalne dążenia społeczeństwa. W tym samym duchu utrzymane są koncepcje tzw. regionów integralnych (wł. *regione integrale*) lub funkcjonalnych, których powstanie opiera się na zdolności dostrzegania i interpretowania realiów życia społeczeństwa, co było od ponad pięćdziesięciu lat propagowane przez wybitne szkoły geografów i urbanistów włoskich. Gambi zwraca szczególną uwagę na to, że nie każda jednostka administracyjna, taka jak powstałe niegdyś *compartimenti*, ma szansę stać się regionem integralnym. Region integralny zaś w jego rozumieniu to nie tylko jedność funkcjonalna bazująca na podobnych wartościach ekonomicznych, strukturach i instytucjach życia społecznego, występowaniu dróg i zabudowań, ale przede wszystkim obecność dużego centrum, które będzie pełniło funkcję serca regionu, a impulsy przekazywane ośrodkom niższego rzędu przyczynią się do pełnego i sprawnego funkcjonowania całego regionu (Gambi, 1963).

Zakończenie

Włochy są państwem, którego struktura regionalna ewoluowała w ciągu dwóch tysiącleci. Mimo że regiony włoskie są wciąż obecne zarówno w świadomości zbiorowej mieszkańców kraju jak i we włoskiej geografii, a konstytucja państwa określa Włochy jako państwo regionalne, obowiązujący podział kraju nie wszędzie zgodny jest z jego geograficzną strukturą. W związku z tym uzasadnione wydaje się pytanie, jak długiego czasu potrzeba, aby doszło do pełnej konsolidacji życia społecznego w obrębie istniejących jednostek, które będzie się charakteryzować nie tylko jednością terytorialną, ale i trwałymi więziami ekonomicznymi, społecznymi i stosunkami międzyludzkimi? Tu nasuwa się kolejne, być może jeszcze bardziej istotne pytanie dotyczące ogólnego postrzegania włoskiej państwowości: czy istniejące od 157 lat państwo włoskie zdołało w trakcie swojej historii doprowadzić do ukształtowania świadomości narodowej i państwowej Włochów? Czy mieszkańcy kraju rzeczywiście czują się narodem zjednoczonym poprzez jedną wspólną myśl, która powinna przyświecać każdemu obywatelowi w kontekście dobra wspólnego? Czy pojawiające się stwierdzenia określające przynależność mieszkańców włoskiego państwa do konkretnych regionów mogą być oznaką poszukiwania tożsamości na poziomie regionalnym, co wiązałoby się z pewnego rodzaju niechęcią utożsamiania się z Włochami jako całością? Włochy po dzień dzisiejszy borykają się więc z problemem tzw. niedokończonych regionalizacji, co można rozumieć jako oznakę braku zgody ze strony władz na przywrócenie naturalnych granic między regionami, czyli na dostosowanie obowiązującego podziału terytorialnego do istniejącej struktury regionalnej. Są to okoliczności, które sprzyjają powstawaniu ruchów regionalnych, które mają na celu

podtrzymanie i wzmocnienie poczucia przynależności regionalnej wśród społeczności, które na skutek błędnych decyzji politycznych zostały rozdzielone granicami administracyjnymi.

Literatura

- Alberti, L., 1550, *Descrittione di tvtta Italia*, Anfelmo Giaccarelli, Bologna.
- Ambrosini, G., 1947, *Relazione sulle autonomie regionali*, presentata alla II Sottocommissione della Commissione per la Costituzione nel novembre del 1946, [w:] Atti della Assemblea Costituente.
- Bieliański, S., 2002, *Tradycje federalizmu we Włoszech. Studia nad włoskim piśmiennictwem historyczno-politycznym XVIII i XIX wieku ze szczególnym uwzględnieniem twórczości Carlo Cattaneo*, Księgarnia Akademicka, Kraków.
- Biondo, F., 1474, *Italia illustrata*, Giovanni Filippo de Lignamine, Roma.
- Bojek, E., 2004, *Doktrynalne determinacje włoskich koncepcji podziału terytorialnego państwa*, Studia Erasmiiana Vratislaviensia, 1, s. 136–154.
- Bonora Mazzoli, G., Dolci, M., 2008, *Le regioni dell'Italia romana. Urbanistica e topografia nella divisione amministrativa di Augusto*, UNICOPLI, Milano.
- Bozzato, S.; Bandiera, G., 2016, *La geografia di Augusto tra persistenze e dinamiche evolutive*, Bollettino Della Società Geografica Italiana, IX, s. 253–267.
- Castelnovi, M., 2012, *Un contributo alla storia del ritaglio amministrativo in Italia (1845-1861): Frulli, Durando, Torelli, Fabrizi, Giorgini, Correnti*, Rivista Geografica Italiana, 119, s. 1–31.
- Cinque, G. E., 2002, *Rappresentazione antica del territorio*, Officina, Roma.
- Desideri, C., 2012, *Se le Regioni italiane abbiano un fondamento territoriale e quale sia*.
Pozyskano 10.11.2017 z www.issirfa.cnr.it
- Direzione del Giornale, 1928, *Biblioteca Italiana o sia Giornale di Letteratura, Scienze ed Arti*, I.R.Stamperia, Milano.
- Flis, J., 1939, *Sądcezyzna i jej granice*, [w:] T. Mączyński (red.), Rocznik Sądecki, Nowy Sącz-Warszawa, s. 1-20.
- Gambi, L., 1963, *L'equivoco tra compartimenti statistici e regioni costituzionali*, Lega Edizioni, Faenza.
- Gambi, L., 2008, *L'assetto del territorio, 1980*, [w:] M. P. Guermandi; G. Toneti (red.), *La cognizione del paesaggio. Scritti di Lucio Gambi sull'Emilia Romagna e dintorni*, Bononia University Press, Bologna, s.163–176.
- Giannini, M.S., 1968, *Regioni e Stato moderno in Italia*, relacja z konferencji "Regioni e Stato moderno in Italia", Roma 3-4 października 1967, Dokumenty konferencyjne zorganizowanej przez Cesi, [w:] M.S. Giannini, Scritti. rozdz.5, 1963-1969, Milano, Giuffrè, 2004, s. 909.
- Hart, J.F., 1982, *The highest form of the geographer's art*, Annals of the Association of American Geographers, 72, s. 1-32.

Noviello, M., 2018, *Region w geografii i polityce włoskiej, Przegląd Geopolityczny, 25, s. 46-64.*

- Isaczenko, A. G., 1975, *Rozwój myśli geograficznej*, z ros. przeł. M. Dorywalski i J. Kolasińska, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Jachimowicz, K., 2014, *Status i przyszłość prowincji włoskich*. Toruńskie Studia Polsko-Włoskie, X, s. 89–114, Toruń.
- Kant, I., 2013, *Geografia: dalla ricerca alla didattica*, [w:] A. Landolfi (red.), *Geografia:dalla ricerca alla didattica*, Centro Progettazione Grafica&Stampa dell'Università degli Studi del Molise, Campobasso, s. 21-30.
- Koter, M., 1993, *Region polityczny - geneza, ewolucja i morfologia*, [w:] K. Handke (red.), *Region, regionalizm - pojęcia i rzeczywistość*, Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, Warszawa, s. 49–74.
- Laffi, U., 2007, *Colonie e municipi nello Stato romano*. Edizioni di Storia e Letteratura, Roma.
- Leszczycki, S., 1962, *Rozwój myśli geograficznej*, [w:] *Geografia powszechna*, Tom 1, red. A. Malicki i F. Uhorczak, PWN, Warszawa, s. 57-74.
- Mangani, G., 2005, *Cartografia morale. Geografia, persuasione, identità*, Franco Cosimo Panini, Modena.
- Misiuda-Rewera, W., 2011, *Republikańska i regionalna wzajemność funkcji państwa we Włoszech*, Teka Komisji Politologii i Stosunków Międzynarodowych, 6, s. 179–212.
- Muir, R., 1975, *Modern Political Geography*, Macmillan, London.
- Nicolet, C., 1989, *L'inventario del mondo. Geografia e politica alle origini dell'impero romano*, Laterza, Roma-Bari.
- Ortelius, A., 1570, *Theatrum Orbis Terrarum*, Antwerpen, Diesth, (2014, Library of Congress, Washington, D.C.)
- Salvatori, F., 2016, *La geografia di Augusto: durevolezza e discontinuità nella regionalizzazione del territorio italiano*, Bollettino della Società Geografica Italiana, IX, s. 65–72.
- Treves, A., 2004, *I confini non pensati: un aspetto della questione regionale in Italia*. Annali della Facoltà di Lettere e Filosofia dell'Università degli Studi di Milano, 57(2), s. 243–264.
- Vallardi, A. (red.), 1951, *Atlante storico Vallardi*, Vallardi, Milano.
- Vesperini, G., 2011, *Poteri locali e Regioni: le dinamiche del cambiamento*, Roma, Pozyskano w dniu 6.06.2018 z: <https://www.irpa.eu/wp-content/uploads/2011/10/poteri-locali-e-regioni.pdf>
- Viglione, M., 2011, *1861: le due Italie: identità nazionale, unificazione, guerra civile*, Ares, Milano.
- Viola, F.; Totaro, F., 2013, *Il federalismo come ideale politico regolativo in Italia e in Europa*, [w:] F. Totaro (red.), *Nazione, Stato e società civile. La filosofia e l'Unità d'Italia*, Pensa, Lecce, s. 183–199.
- Vitale, A., 1998, *Regionalizm i federalizam: dwa odmienne sposoby wyjścia poza unitarne państwa narodowe. Niepowodzenie doświadczeń regionalistycznych we Włoszech i w Europie Zachodniej*, [w:] A. Pankowicz (red.), *Ziemie Górskie u progi XXI wieku, Związek Podhalań, Zakopane*, s.155–162.

Noviello, M., 2018, *Region w geografii i polityce włoskiej, Przegląd Geopolityczny, 25, s. 46-64.*

Wilczyński, W., 2011, *Ideowe źródła i tożsamość geografii*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków.

Zakrzewska, J., 1974, *Włochy: zarys ustroju*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.

Concept of region in Italian geography and politics

The regional structure of Italy has remained unchanged for over two millennia since the time of Octavian August, who divided the country into 11 regions. This happened despite the fact that after the fall of the Roman Empire, the territory was incorporated into many separate political units whose borders changed many times. This situation was not conducive to the development of the national Italian identity and most of the residents of the country identified themselves with their own regions. Their existence in the collective consciousness meant that the concepts of the united Italian state that appeared in the nineteenth century assumed the autonomy of the regions. This idea, however, remained in the sphere of theoretical considerations until the end of World War II and the establishment of the Italian Republic. Its Constitution assumed that the Republic would be a state pursuing the idea of regionalism, which was to constitute a compromise between supporters of the unitary status quo and federalists. The article presents the concepts developed in Italy regarding the region and regionalism in the context of the development of the internal structure of the state. The background for the considerations are the theoretical principles of regional geography.

Key words: Italy, region, regionalization, regionalism.